

Рецензії

“ЯК МЕНІ ХОЧЕТЬСЯ, ЩОБ ТИ БУВ ЩАСЛИВИЙ!”
(Із листа Розалії Ліфшиць до Володимира Винниченка)

Володимир Винниченко – Розалія Ліфшиць: епістолярний діалог (1911–1918 роки) / Упорядкув., вступ, коментарі та прим. Надії Миронець. – Дрогобич: Коло, 2012. – 288 с., іл.

Дивний світ приватних листів відходить разом із часом у минуле. Навіть говорячи слова: “Написала листа”, – відчуваєш, що захотілося дуже людині поспілкуватися, поділитися негайно тим, що болить, або радістю, участю в подіях, які відбулися в місті чи в селі, під час подорожі, відвідання театру, почутої пісні чи музики, або просто розповісти про своє життя-буття.

Раніше листи були єдиним засобом найшвидшого спілкування. Їх писали майже щоденно близьким людям, друзям, товаришам. Їх зберігали, перечитували, одержуючи задоволення від теплих, рідних, знайомих слів на свою адресу, схвалюючи їхню доброту, тепло щирого серця, що поза будь-якою вигодою дарувало своє тепло-світло. У листах люди виявляли свої моральні якості, щирість намірів, лагідність вдачі та добрий чи сумний настрій. Мова листів була максимально наближеною до буденної, хоча траплялися словесні прикраси (уважали те ознакою несмаку). Дотепні вирази з листів не суперечили їхньому змістові. Але читати листи, не тобі адресовані, вважалося за непристойний учинок. Лист – то особисте...

Швидкоплинний час, поступ цивілізації змінили статус листів-діалогів. Телефон, телеграф, потім Інтернет почали витісняти їх із простору спілкування. Лише в сімейних архівах знайдеш поживклі від часу аркуші, такі дорогі одним і зовсім не потрібні іншим. Залишилися жити хіба що вітальні листівки з десятком побажань, що їх звикло виводить рука перед днями народження адресантів, святами, ювілеями. Гарно прикрашені аркушики – і більш нічого, хоча й тут є винайки...

Але листи з минулого, дбайливо збережені у фондах архівів, зокрема в особових добірках, становлять для нас

сьогодні неабияку цінність. Ті, хто їх писав, пішли за обрій, та лишили нам надзвичайно цінне історичне джерело особового походження. Бо лише одна людина – автор листа – могла так розповісти про себе, розкрити душу другові, освідчитися в коханні, власне, показати через написане особисте, приховане для загалу – думки, почуття, погляди.

Комплекти листів відомих і видатних осіб, що зберігаються в архівах, уже давно привернули увагу літературознавців та істориків. Дійшло до того, що їх почали не лише використовувати у працях різного спрямування й тематики, а подивилися на них з огляду науки як на носій унікальної інформації особового походження. Виявилось, що це беззаперечні документи епохи, які несуть у собі те втаємничене, чого бракує іншим видам джерел – офіційним паперам, пресі тощо. Епістолярний діалог із близькими особами спонукав до того, щоб бути відвертим, розкрити, так би мовити, душу, виплеснути потаємне, без остраху судити про події життя, владу, прочитані книжки, про все, що хвилювало. Водночас листи – то безцінний спадок, що містить велику кількість інформації про осіб, які листувалися. Жодні послужні списки, аркуші обліку кадрів, записи у трудових книжках не скажуть стільки про особу, як її листи. Уважаємо,

що навіть вирізняється група листів, яку можна назвати “любовна лірика” листування. Згадаймо кілька листів гетьмана Мазепи до Мотрі Кочубей або листи Михайла Коцюбинського до Олександри Аплаксіної.

Доречно сказати, що здавна люди звернули увагу на листи як засіб спілкування й навіть виробили відповідно до кожного історичного періоду, країни, національних традицій чітко відпрацьовані формули, прийнятні для зрозумілого висловлювання думок, передачі вражень. Багатовікову історію має традиція листування. Згадаймо лист із Новгороду: “Я послав тобі берьосту”... Приватні берестяні грамоти XI–XV століть склали унікальне джерело, що розкриває індивідуально-психологічні риси автора та адресанта, їхні взаємини.

А з глибини віків дійшла концепція епістолярного стилю філософської школи Арістотеля. Просторова відчуженість кореспондентів не заважала спілкуванню єгиптян, грецькій цивілізації, та й узагалі людям у всіх країнах на всіх континентах.

Науці, яку назвали епістолологія, або епістолографія (у перекладі із грецької дослівно – наука про писання листів), відомо багато зразків чудово виписаних листів. Особливості епістолярії зумовлюються специфічними рисами: період написання є синхронним або наближеним до часу подій, відтворених у документах, автори – учасники чи безпосередні споглядачі описаної події; події й час, подані автором, добре йому відомі, оскільки він – учасник або співучасник чи спостерігач. Події власного життя, палітра почуттів, вражень – це постійна складова приватного листування. Листи виконували інформативну та психологічну функції. Навіть виник спеціальний для них папір із водяними знаками. Палеографічні особливості письма, засоби написання – це особлива тема дослідження. Листи підписували, а респонденти навіть ставили там свої печатки. І лише 1820 р. виникли конверти. Отже, листи цікаві геральдистам як історичне джерело, їх даними послуговуються біографістика, сфрагістика, символіка та чимало інших спецдисциплін.

Для спецдисципліни “Просопографії”, яка виникла у XIX ст. (досліджує особу в усій сукупності її індивідуальних рис,

послуговуючись методами демографії, психології, соціології, генеалогії, ономастики, нумізматики та інших спеціальних історичних дисциплін) і покликана вивчати людину як основну субстанцію історичного процесу, листи стали чи не основним джерелом інформації. Нова наука мала поширити, розгорнути, поглибити біографічний матеріал шляхом урахування людського й особистого в історії. Просопографія додала колективним біографічним дослідженням груп осіб, об’єднаних за певною ознакою – родинною, професійною, соціальною, політичною, етнічною, так би мовити, людяності, показала їх живими образами історії. Листи тут виконують важливу місію, бо дають інформацію феноменальну: особа розкриває своє “я” так, як цього не зробіть інше джерело.

Нещодавно ошатно видана книжка, яку упорядкувала, до якої написала змістовний вступ, зробила численні розлогі коментарі та примітки професор Надія Миронець, – “Володимир Винниченко – Розалія Ліфшиць: епістолярний діалог (1911–1918 роки)” репрезентує взаємне листування двох близьких люблячих осіб, що прожили разом складне життя, сповнене великою кількістю суспільних подій. Вони завжди листувалися, коли не перебували поруч, а їхня епістолярна спадщина заслуговує на докладний розгляд як зразок листування людей початку XX ст., котрим судилося ввійти в історію нашого повсякденного життя.

Володимира Винниченка (1880–1951) – українського письменника, публіциста, політичного і громадського діяча, члена РУП та УСДРП, який у 1907 – 1914 рр. жив переважно в еміграції, а потім став одним із керівників Центральної Ради, головою Генерального Секретаріату, знають усі зі шкільної лави. Адже він очолював Директорію УНР (листопад 1918 – лютий 1919), потім емігрував до Австрії, видавав газету “Нова доба”, написав “Відродження нації”, потім повернувся в Україну. Його призначили головою Раднаркому й наркомом закордонних справ республіки. Він емігрував через політичні переконання й жив здебільшого у Франції.

А от Розалія Ліфшиць, яка стала його дружиною 28 березня 1911 р.,

вродлива молода жінка, – то його відданий друг, товариш; вона до останку залишилася з ним, розділяючи обопіл усе, що випало на долю вигнанців. Їхнє взаємне листування становить собою своєрідний зліпок із життя на відстані, що ввібрав у себе майже все, чим жили, про що думали двоє таких близьких людей.

Наш просторий вступ до рецензії виправдано тим, що, представляючи читачам комплекс добре впорядкованого листування, намагаємось пояснити значення кожного з добірки листів для історичної науки, що послуговується таким видом джерел, як епістолярна спадщина.

Епістолярій В. Винниченка кількісно великий та інформативно багатий. Серед його респондентів – чимало громадських і культурних діячів, окремою книжкою видано упорядкований Н. Миронець корпус взаємного листування письменника з Євгеном Чикаленком. Він використовується в численних монографічних дослідженнях та наукових статтях. Частково було опубліковано й листування В. Винниченка із Р. Ліфшиць. Зокрема, у журналі “Слово і Час” В. Кузьменко подав добірку з 13 листів, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України (ІР НБУВ) (ф. 293). Із цього ж фонду 9 листів за 1914 – 1915 рр. опублікувала Тетяна Заболотна. Проте, незважаючи на велике значення перших публікацій, у них, на жаль, зустрічається чимало неточностей у передачі текстів. Це зауважила Надія Миронець, виправивши їх у своїй більш повній публікації текстів у журналі “Слово і Час”.

Мусив минути певний час для того, щоб ретельніше провести пошуки в архівах інших сегментів листування, які й були в основному опубліковані Н. Миронець у згаданому журналі, і, зрештою, окремим виданням з’явилася рецензована тут книжка, що подає 137 листів. Далеко не всі зацікавлені науковці зможуть ознайомитись із цим виданням через незначний його наклад. Тому вважаємо потрібним указати місця збереження добірок опублікованого епістолярію. В ІР НБУВ (ф. 293) зберігається 46 листів і 5 телеграм В. Винниченка і 30 листів Р. Ліфшиць за 1914–1917 рр. У Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України

(ЦДАВО України) у фонді 1823 (оп. 1, спр. 32 та оп. 2, спр. 4, 9) упоряднику виявила 35 листів та листівок Р. Ліфшиць за 1914–1918 рр.). А в архіві ім. Д. Антоновича Української вільної академії наук (УВАН) у США зберігається 8 листів В. Винниченка до Р. Ліфшиць за березень 1914 р. Їх у книжці Н. Миронець оприлюднено вперше (№38-45). У цьому виданні додано ще два листи Р. Ліфшиць, які не ввійшли до журнальної публікації.

Необхідно наголосити, що, працюючи над підготовкою до друку окремим виданням комплексу листування, Н. Миронець значно розширила коментарі до нього, використавши не лише довідкову літературу, а й архівні документи, листи до інших адресантів, зокрема до Є. Чикаленка, ретельно проаналізувала, роблячи це *de visa*, кожен із листів окремо, розшифрувала прізвища, подані під ініціалами. Відтак користувачі введеного до наукового вжитку корпусу отримали можливість використовувати без зайвої перевірки на достовірність чимало фактів з особистого життя подружжя. Навіть знайдені телеграми, які не ввійшли до видання, за необхідності прокоментовано у відповідному місці.

Не завжди через обмаль даних про листи-відповіді можна зустріти тут безпосередньо їхні тексти, адже не за всі періоди збереглося взаємне листування. Однак і за листами одного з респондентів часто можна здогадатися, про що йшлося в листах іншого.

Чим приваблює дослідників цей комплекс листування? Це передусім різнопланова і своєрідно закодована інформація. І часто доводиться її користувачам читати між рядками, зіставляючи відомі вже події та час написання, робити висновки самостійно щодо того, що викликало запитання чи зумовило відповідь або окреме висловлювання. Вона дозволяє встановити та уточнити в біографічних працях окремі моменти з біографії письменника і громадського діяча. Це й точні вказівки на місця проживання в певні періоди чи переїзди з місця на місце, відвідини друзів; прізвища, під якими він вимушений був жити; побутові умови, що значно впливали на життя і творчість; обставини написання та видання окремих творів; коло спілкування, від якого залежало

чимало; участь у громадських справах, намагання зробити те чи те.

Перелічене не вичерпує значення опублікованої епістолярної спадщини як історичного джерела, адже найбільш адекватно й досить рельєфно в листах відбилися риси просопографічних портретів учасників епістолярного діалогу. Аркуші паперу занотували, точно передали дані щодо того, як ставилися вони один до одного, які почуття збурювали їхні душі, якими були фізичні та психологічні стани на кожному з періодів, що відповідав даті відправлення кореспонденції. Не обійдені в листах і такі проблеми, як соціальна й національна самоідентифікація, розуміння ними понять моралі та етики. Власне, листи – то маленький точний зліпок із поведінкової реакції особи на питання, які ставило життя.

Висловимо сподівання, що все вони писали щиро, не намагаючись прикрасити себе й виглядати в очах респондента кращим, ніж насправді. Хоч це й не великий гріх у спілкуванні закоханих, та тут маємо зважити на особистості людей, які спілкувалися, на час, що вимагав чіткіше розставляти акценти, не випинати своє “я” всупереч твердженням людини, котра ставала рідною та близькою. Адже попереду було ще довге життя із розмаїттям його сюрпризів, які можна було б обійти, досконало пізнавши близьку людину.

Зустрілися Володимир Винниченко з Розалією Ліфшиць у Парижі. Він – красивий молодий та амбітний чоловік, попереду в якого буде повне складнощів життя, що відчувалося враз у поведінці, манері триматися, стежити за собою, уважно слухати інших, але не сходити зі своїх позицій та переконань: він українець і має докласти всіх зусиль до боротьби за кращу долю свого народу. Та молодість вимагала коханої жінки-друга, вірної людини, яка б відповідала поглядам на світ, суспільне й родинне життя, мала добре щире серце й завжди була поряд. Вона (на 6 років молодша за нього, також красива і струнка) походила, на відміну від Володимира, із заможної єврейської родини. Її батько, купець першої гільдії, був у змозі утримувати Розалію, оплачувати її навчання на медичному факультеті Паризького університету. Про що мріяла вона? Також стати потрібною людиною в суспільстві,

де назрівали відчутні зміни, вибрати собі для життя відданого друга, бути коханою й кохати. Про що розмовляли вони попервах? Не думаємо, що їхні розмови чимось дуже різнилися від спілкування тисяч людей, які ходили вулицями Парижа, сиділи в бістро та кафе, піднімалися на Монмартр... Вони були молодими, і цим усе сказано. Та, мабуть, уже тоді щось більше зближувало їх. Близьке знайомство Володимира й Розалії відбулося в родині її сестри Віри та її чоловіка Бориса Яковенків в італійському містечку Каві де Лаваґна. Сталося це, за припущенням Н. Миронець, десь у кінці 1910 або на початку 1911 р., адже не дарма днем свого одруження вони вважали 28 березня 1911 року.

Через 8 років Винниченко у своєму “Щоденнику” 27 березня 1919 р. запише: “Завтра роковини нашого шлюбу. Ніхто, крім нас двох, про цей день не знає. Тільки ми вдвох, він тільки наш. Нас вінчали скелі, сосни, море, сонце, нам кадили духом вереси, нам співали хвилі моря, там унизу зеленкуваті з берега і золотисто-фіолетові на далекім обрії. Ми нічого не обіцяли одне одному: ні вірності, ні любови, ні щастя, нічого. Вона прийшла до мене туди на гору, бо так хотіла її кров, її очі, її істота, бо туди кликала криком істота моя. Але от іде дев’ятий рік, і наші істоти без присягання, без заклинання, без санкцій лицемірних або глупих людей з їхніми комедіями, без нотаріюсів, без загроз і різних кайданів, без усього цього наші істоти скуті так, як ні один піп скувати не може”. Краще не скажеш про почуття, що їх відчував Винниченко до своєї дружини, і про те, як він дивився на шлюб.

У листах від 28 жовтня 1911 р. (54) та 4 січня 1912 р. (68) Розалія пише, що говорила про їхнє одруження із знайомими, друзями та родичами. Ще раз у листі від 27 березня 1917 р. (219) вона пише: “завтра моє і твоє свято”, – чітко вказуючи на дату 28 березня.

Із тексту листів видно, що Розалія Яківна всіма силами намагалася стати врівень зі своїм чоловіком. Її листи сповнені жалю через те, що не завжди вона може бути поряд із ним. Вражає той факт, що, підтримуючи прагнення чоловіка створити саме українську родину, вона висловила бажання й готовність вивчати українську мову.

Про це писав В. Винниченко в листі до Є.Чикаленка. Минає час, і після російськомовних листів 1911–1912 рр. з'являються писані українською мовою (із листа №47). Вона говорить нею з родичами Винниченка, із друзями, урешті опановуючи її більш досконало, і, як це видно зі стилю листів, викладених там думок, чітко стає на бік чоловіка.

В. Винниченко спочатку мав намір утворити бездітну родину. Його невдале батьківство (син від Люсії Гольдмерштейн помер на початку 1909 р.) було чи не основною причиною, яка живила це переконання. Ще у квітні 1911 р. Розалія писала, що розмови про дітей у них були неодноразово, і вона не сприймала спочатку його позиції, але поступово, дякуючи Винниченкові, приходять до думки, що “это слишком серьезно, это важнее всего и поэтому этого нельзя” (28). Та згодом, побравшись із Розою, він неначе пом'якшав, бо вважав, що “...зійшовся з тою жінкою, від котрої хочу мати дітей... був час пробного шлюбу... ми погодились, що сім'я буде українською і будемо мати дітей тільки тоді, коли мати підготується оскільки, щоб вони могли бути виховані українцями” (Чикаленко Є. Щоденник. Т. I (1907–1917). – К.: Темпора, 2004. – С. 178). Їхні розмови про дітей, очевидно, мали тепер інший характер, бо вже на початку січня 1912 р. вона зізнається: “А мне как хочется маленького” (69).

Та, попри всі незгоди, численні переїзди, викликані обставинами життя публічної людини, вони, як засвідчують листи, стають дедалі ближчими, необхідними одне одному, дедалі більше місця в листах знаходять оповіді про напружену роботу. Вона вчиться, часто переїздить, намагається долучитися до справ чоловіка, розпитує його про участь у громадсько-політичних справах, партійних конференціях тощо. Водночас у листах чимало відомостей про написання письменником і політиком статей, п'єс, оповідань, просування їх у друк, про ставлення до них окремих відомих осіб.

Внутрішній світ людей зазвичай буває закритим від сторонніх, особливо це стосується питання взаємин чоловіків і жінок. І лише листи, навіть в окремій добірці, дають незаперечне свідчення того, як міцніла й розвивалася їхня любов, які незвичні мовні звороти

віднаходили вони один для одного, увесь час наголошуючи: жити один без одного не можуть. Розалія запевняла чоловіка, що відчуває: “...Тебе не будет тяжело со мной, я не обману тебя. Только бы ты не переменялся ко мне... Душа моя полна тобой”. Вона, попри все, прощала йому складний характер, зважала на зриви, не суперечила у дрібницях. Він був удячний їй, дякував повсякчас долі за те, що має таку дружину, пестив словами, без огляду вклонявся її чарівній здатності розуміти його, прощати й підтримувати.

Вони не шкодують ласкавих слів для своїх коханих. Хоч спочатку Розалія Яківна була стримана: “Твоя”, “необходимо увидеть тебя – работать и это даст мне энергию”, “ты почти не знаком со мной”, “будь счастлив и свободен”, “чувствую в себе много сил для тебя и для себя”, а пізніше: “целую глаза твои”, “хочу дать тебе счастье”, “целую руки твои”, “жизнь моя”, “моя радость”, “целую з величезною ніжністю очі твої”, “целую ясну любов мою”, “целую ноги твої”, “целую з ніжністю все на тобі... Твоя жена”, “целую тень твою на стіні, бо боюся цілувати тебе”, “целую уста твої”, “очі твої змучені цілую-цілую”, “ти мій бог і моя дитина і душа моя”, “хай думка моя весь час помагає тобі жити. Ти стоїш в мойому серці, в голові і в очах”, “целую ясні очі, лапи милі і шию біля вушка”, “целую твою ночну сорочку”, “кожна хвилинка життя мого є молитва тобі, <...> без тебе я, як кімната без вікон”, “туга ти моя і радість безкрайна”.

Перелічене далеко не вичерпує всіх пестощів, що огортали Володимира в години надзвичайного напруження, бо партійна робота, урядові справи, поїздки до Петрограда, написання численних статей та художніх творів вимагало віддачі всіх сил до останку. Попри все, вона була поряд, а при від'їздах висилала листи й листівки, сповнені любові й підтримки, вони надавали снаги на майбутнє, вселяли віру у краще.

Листи Винниченка також сповнені любові й ласки: “золоторожева моя”, “целую всю”, “кроха моя дорога... багато думав про мою любов до тебе”, “Коха, я люблю тебе боляче!”, “Дітка хороша, ніжна рожевість моя!”, “обнімаю тебе дуже-дуже”, “Малюнка!.. цілую тебе з ніг до голови”, “ти моя яснونا”, “моя золотоока”, “Ой, як я тебе хочу!”, “моя безмежно рідна... Кохо моя”, “ти бажана

моя!”, “ти ж прекрасна така, що з тобою найогидніша людина стала б ангелом”, “кохання моє безкрайне!”, “цілую твої ноги і груди, такі прекрасні, молоді, дівочі! Ти квітко моя розкрита”, “голубок ти мій, безумно бажана моя!”. Навіть у 1917–1918 роки листи Володимира, що горів на роботі, мусив часто засідати в різних урядових установах, виступати, від’їздити, сповнені пристрасті до тієї єдиної, яка вже повністю присвятила себе його роботі, життю. Вони обоє твердили, що переможуть усе, коли будуть разом, якщо любов – то не просто слова. І вони довели це.

Казковий світ їхніх стосунків – чи не приклад того, як боротися й шукати, знайти й не здаватися. Наша мова тепер різниться помітно від їхніх висловів. Та щирість почуттів не дає на це звертати увагу, робить непомітними огріхи.

У наш теж непростий час, коли мораль захиталася під натиском суспільних бур, подібні оприлюднення листів здалека сприймаються як заповіт попередніх поколінь не зважати на незгоди, дбати про коханих, віднаходити в цьому підтримку на дорозі життя, хоч би що було.

Можливо, тут мало сказано про інформацію щодо письменницького життя, роботи Володимира Кириловича. Але хай читачі повірять на слово, що у книжці все це є, бо воно занотовано в листах. Так само як і повсякденні турботи Розалії Яківни. Вона навчалася, намагаючись отримати диплом лікаря, працювала в госпіталі в Москві, а потім у Києві, брала участь у роботі різних громадських організацій. Усе це – у листуванні. Тут зустрічаємо й дані про відвідання музеїв, театрів, виходів на природу і враження від них, про увагу видавців до письменника, творів про перебіг подій під час війни. Та наскрізно рефреном лунає *тема кохання*. Це цілий світ почуттів, що допомогли Винниченкові встояти, вибороти, творити і стати тим, ким він став.

І кілька слів – у подяку дрогобицькому видавництву “Коло”, яке випустило книжку у світ. Привертає увагу її естетичний зовнішній вигляд, вдала верстка, приємний для читання шрифт –

тобто все, що дозволяє сказати: “Книга видана елегантно”.

Отже, сподіваємося, що книжка Н. Миронець знайде зацікавлених читачів і вони поглянуть на минуле, звіряючи його із власним життям, із сьогоденням.

Насамкінець слід подати кілька зауважень щодо публікації у книжці листів. При опису їх скрізь стоять установлені дати відсилання кореспонденції. Проте жодного разу, як того вимагають публікації документів усіх видів, не позначено місця їх створення, хоча в багатьох випадках у текстах листів є прямі або опосередковані дані. Це, звичайно, додаткова велика робота, але вона значно полегшила б справу вивчення та використання наданого в листах масиву інформації.

Інші зауваги стосуються блоку з 8-ми фотоілюстрацій, що виконують надзвичайно цінну функцію зображальних документів, подають читачам для зорового сприйняття дані про вигляд героїв оповіді та авторів листів у різний час. Джерельна цінність фотоілюстрацій уже давно доведена науковцями, а видавці книжок за можливості завше намагаються збільшити їхню інформативність через розміщені фотоілюстрації. Але в такому виданні, як рецензована книжка, до них – особлива вимога. Передусім – збереження хронології. У цьому випадку цей принцип порушено. Для можливого використання та передруку ілюстративного матеріалу необхідно обов’язково вказувати місце зберігання або місце публікації, тобто звідки взято фото. Відтак добре дібраний комплекс фотоілюстрацій несе лише пізнавальну інформацію, та аж ніяк не наукову. У такій надзвичайно ретельно виконаній праці, що заслуговує на високу наукову археографічну оцінку як зразок публікації епістолярних документів, варто було б, на нашу думку, подумати й над цим...

Отже, ми перечитали особисті листи, зробили спробу проаналізувати їхній зміст. Пробачте за те, що зазирали у святая святых душ, які відійшли у вічність...

Марія Дмитрієнко, Ярослава Іщенко
м. Київ

Отримано 1 січня 2013 р.

